

Instituziuns

La nozion «instituziuns» cumpiglia il champ dal «procediment serrà». I sa tracta qua da la collocaziun staziunara d'uffants e da persunas creschidas cun l'intent general da porscher in procediment, quai che pudeva dentant er comprendere mesiras disciplinaras.¹ Emprimas instituziuns da collocaziun cun funcziun da procediment vegnan numnadas per il Grischun il 8. e 9. tschientaner. Er per il temp enturn 1524 è cumprovada l'esistenza da talas instituziuns² cun designaziuns sco «ospital», «ospizi» u «chasa da malsau». Savens avevan elllas plirs intents, devan in suttetg a glieud povra, mendusa e malsau, tant uffants sco er persunas creschidas, e purschevan per part er albiert a passants.³ En l'Engiadina devi l'ospizi Chapella a S-chanf, construì enturn 1520 cun l'intent da proverder viagiatur. Pli tard ha el er servì sco chasa da povers e da malsau.⁴ **44.08** A Cuira e Masans han ins fundà chasas da malsau il 14. tschientaner.⁵ **44.01, ▶ 06 Colliaziuns da traffic**

Persunas basegnusas che duvravan agid, sustegnev'ins pli savens sur il «procediment avert». Sche las persunas parentas u la famiglia na savevan betg gidar, vegnivan repartidas almosnas da persunas privatas, da la baselgia u da las claustras. Talas donaziuns na dev'ins betg en emprima lingia per levgiar il destin da las persunas basegnusas. Cun talas acziuns «caritativas» vulev'ins plitgunsch spendrar l'atgna olma enta parvis.⁶

En la gronda part da l'Europa, inclusiv il Grischun, predominava a partir dal 17. fin il 19. tschientaner l'opiniun che las instituziuns avertas na stoppijan betg mo sustegnair e tgirar tschertas gruppas da persunas basegnusas, mabain er reeducar las cussadentas ed ils cussadents e duvrar lor forza da lavur en moda productiva per il niz e per il progress

44.08
L'ospizi da Chapella a S-chanf, vista totala da la gruppera d'edifizis nà dal sid, foto 1926. Oz maina la Fundaziun Chapella en quest lieu in alloschi per gruppas.

da la societat. **44.01** La chasa da povers a Cuira, ch'è vegnida fundada il 1786, pon ins considerar sco instituziun da quest gener.⁷ La finamira era da nov, da betg acceptar vinavant la povradad dals umans sco destin, mabain da la cumbatter activamain. En il focus n'eran dentant savens betg ils motivs structurals da la povradad, mabain in auter «fauss» comportament social da bleras persunas che chaschunava apparentamain la povradad. Per consequenza è il cumbat cunter la povradad daventà in cumbat cunter la glieud povra.

Ils murdieus e la glieud povra ch'era abla da lavurar vegnivan savens tractads sco persunas criminalas. Il cumbat cunter la povradad e la criminalitat eran colliads stretgamain in cun l'auter. La povradad valeva sco stadi preliminar da la criminalitat. Il fauss comportament individual supponì, che manava a la povradad, era – sco la criminalitat – ina violaziun da las normas socialas. La Dieta da las lias a Cuira ha discutà il 18. tschientaner davart l'installaziun d'ina «chasa da povers dal stadi». Malperina eran ins davart la dumonda, «schebain la chasa da povers duai esser ina chasaforz u ina instituziun da procediment per povers».⁸ Las emprimas leschas poverilas dal chantun Grischun dal 19. tschientaner reglavan d'ina vart, tgi ch'era cumpetent per il procediment dals povers. Da l'autra vart pertutgava la gronda part da las disposiziuns la lavur da la polizia da poveresser. L'artitgel 26 da l'Urden poveril dal 1857 fixava per exemplu il suendant: «Solche Arme, welche die ihnen geleistete Unterstützung missbrauchen, herumschweifendem Lebenswandel sich ergeben, oder durch Lügen sich Unterstützung erschleichen, sind nach einmaliger fruchtloser Ermahnung mit 1 bis 2 Tagen Gefängnis

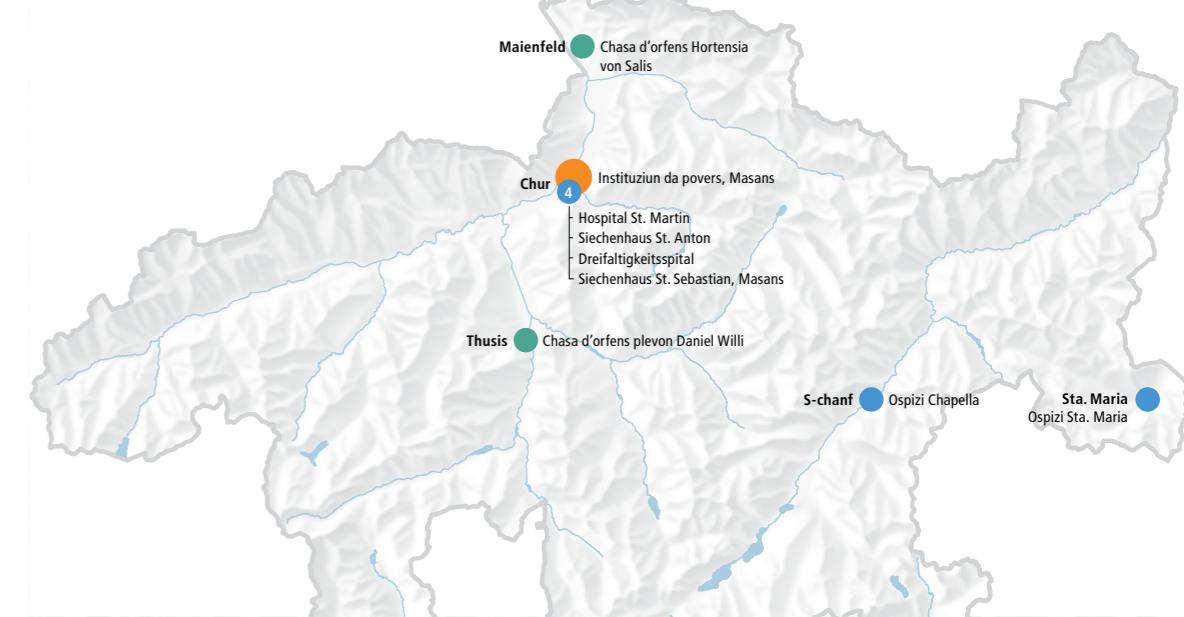
44.09
La «instituziun da salvament e d'orfens» Foral a Cuira. Sia fundaziun l'onn 1837 è stà il punct da partenza per il «tschientaner da las instituziuns d'educaziun» en il Grischun. Foto da 1941 a chaschun da l'Exposiziun naziunala svizra.

44.01

Instituziuns en il Grischun, 1500–1800

Durant questa perioda avevan las instituziuns differentas funcziuns. Ellas devan alloschi a persunas malsauas, povras e savens er passants esters. Las designaziuns eran chasa da malsauas, ospital u ospizi. Il lieu n'è betg adina attestà en las funtaunas, er claustras avevan ospizi; persunas malsauas en viadi vegnivan bain er tgiradas en ospizi sin ils pass (betg marcads). Ina instituziun da povers sco tala han ins stgaffi 1786 a Cuira. Persunas privatas han fundà il 18. tsch. pitschnas instituziuns per uffants.

- multifunczional
- chasa da povers
- chasa d'uffants
- pitschna (daman che 20 persunas)
- mesauna (circa 50 persunas)

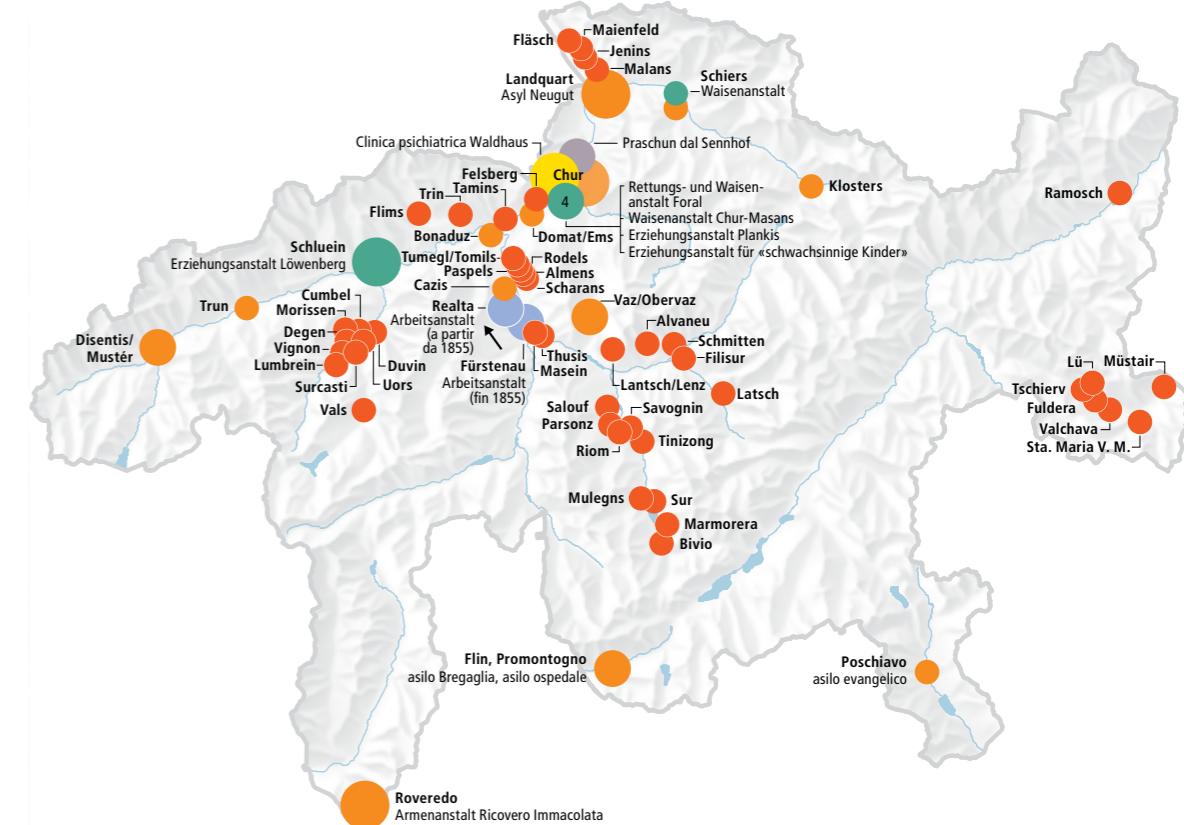

44.02

Instituziuns en il Grischun, 1800–1900

Il 19. tsch. è stà en il Grischun – sco er en la gronda part da l'Europa – in «tschientaner d'instituziuns». Il chantun, persunas privatas u las baselgias han fundà numerosas instituziuns. Ellas servivan a la tgira, ma er a la disciplina e puniziun.

- praschun
- chasa d'uffants
- chasa da correcziun
- psichiatria
- chasa da povers
- alloschi provisoric per povers
- pitschna (main che 20 persunas)
- mesauna (circa 50 persunas)
- gronda (circa 75 e dapli persunas)

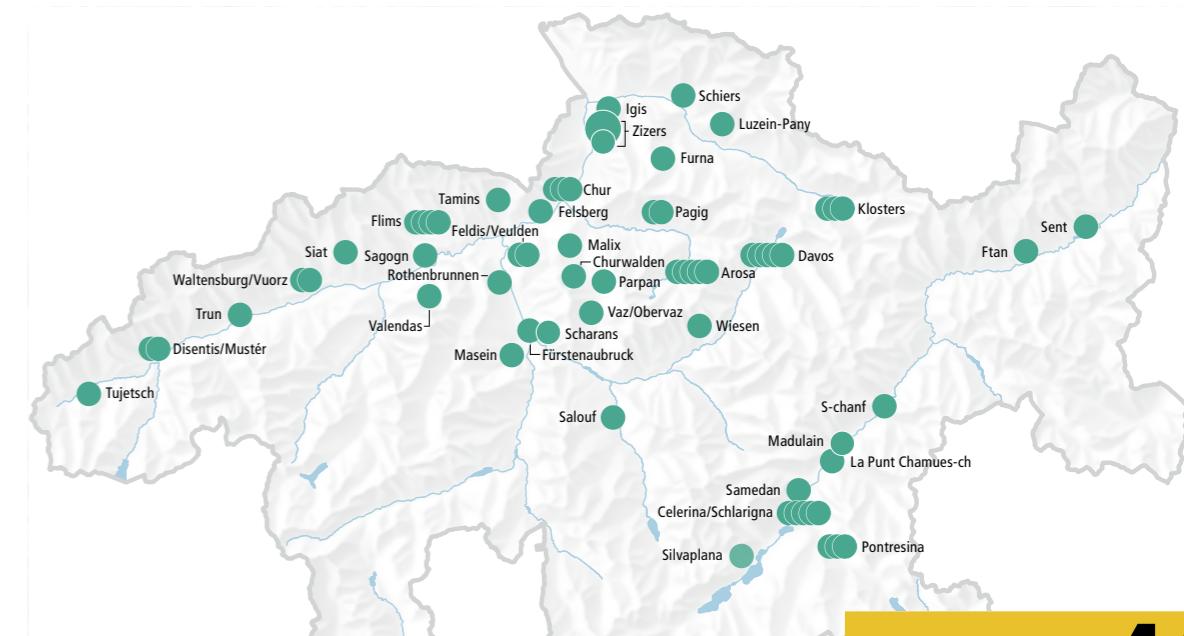

44.03

Instituziuns per uffants en il Grischun, novas fundaziuns 1900–2000

Il 20. tsch. è caratterisà cunzunt tras novas fundaziuns da bleras chasas d'uffants privatas. Intginas chasas han collocà mo in pugn plain uffants u han serrà suenter paucs onns.

- pitschna (main che 20 persunas)
- mesauna (circa 50 persunas)

bei Wasser und Brot zu bestrafen und falls sie nochmals in denselben Fehler fallen, in die Korrektionsanstalt zu versetzen.»⁹

Las leschas poverilas dal 19. tschientaner èn l'entschatta dal proverdiment dals povers organisà dal stadi. Las vischnancas han survegnì l'obligazion legala da guardar per lur povers. Tranter auter han ellas stuì construir chasas da povers. Fin il 20. tschientaner eran quai dentant savens mo miserabels alloschis d'urgenza.¹⁰ D'ina enquista fatga l'onn 1946 tar las vischnancas resorta, che «fitg bleras vischnancas grischunas possedan ina chasa mantegnida pli u main bain – mintgatant èsi er ina miserabla baita» per dar alloschi a personas basegnusas.¹¹ En las chasas da povers valeva savens in reschim rigurus. Cunter las cussadentas ed ils cussadents che refusavan la lavour u che chaschunavan agitaziuns, vegnivan prendidas mesiras disciplinarias, per exemplar arrests.¹² Tranter las chasas da povers devi er intginas instituziuns pli grondas. La fin dal 19. tschientaner èn pliras vischnancas s'unidas ed han fundà il «Asyl Neugut» a Landquart (1895). Durant l'emprima mitad dal 20. tschientaner aveva el plazza per circa 80 personas.¹³ Anc pli grond, cun var 250 plazzas, era il «Ricovero Immacolata» da Roveredo, ina chasa fundada l'onn 1898 da spirituels catolics.¹⁴ Il chantun ha construì l'onn 1925 a Giuvalta en Tumleastga in asil chantunal per vegls.¹⁵

Caracteristic per il 19. tschientaner è stà, ch'ins ha empruvà da separar funcionalmain e spazialmain differents tips d'instituziuns. A basa da quai èn sa sviluppads en il Grischun 1817 la praschun «Sennhof» e 1837 la «Instituziun da salvament Foral» per uffants **44.09**, tuttas duas a Cuira, 1840 la chasa da correcziun «Fürstenua» **44.02, 44.05**, i 1844 la chasa d'orfens da Cuira, 1855 la chasa da correcziun «Realta» a Cazas (ella ha remplazzà «Fürstenua») **44.06, 44.11**. 1892 la clinica psichiatrica «Waldhaus» a Cuira, 1895 il «Asyl Neugut» menziunà sura, sco er plirs ospitals.¹⁶

Ultra da las instituziuns dal 19. tschientaner han ins fundà il 20. tschientaner in grond dumber da chasas d'uffants en il Grischun. Questas fundaziuns, savens da personas singulas privatas u d'uniuns, han influenzà il securt da las instituziuns dal Grischun durant il 20. tschientaner. **44.03, 44.07** La fundaziun «Gott hilft» manava in grond dumber da chasas d'uffants.¹⁷ Ellas eran sut squitsch economic e n'avevan strusch medis finanziars per occupar avunda persunal qualifitgà. Per part èn ellas vegnidas serradas suenter paucs onns, quai suenter critica permanenta u differenças proceduras penals pervia da violenza ed abus.¹⁸

44.10
1841 han ins fundà il «Bürger-Asyl», pli tard chasa da tgira Bürgerheim. En las bleras chasas da povers, ch'en sa sviluppadas en il Grischun ed en Sviza dapi il 19. tschientaner, era restreschida la libertad da las cussadentas e dals cussadents.

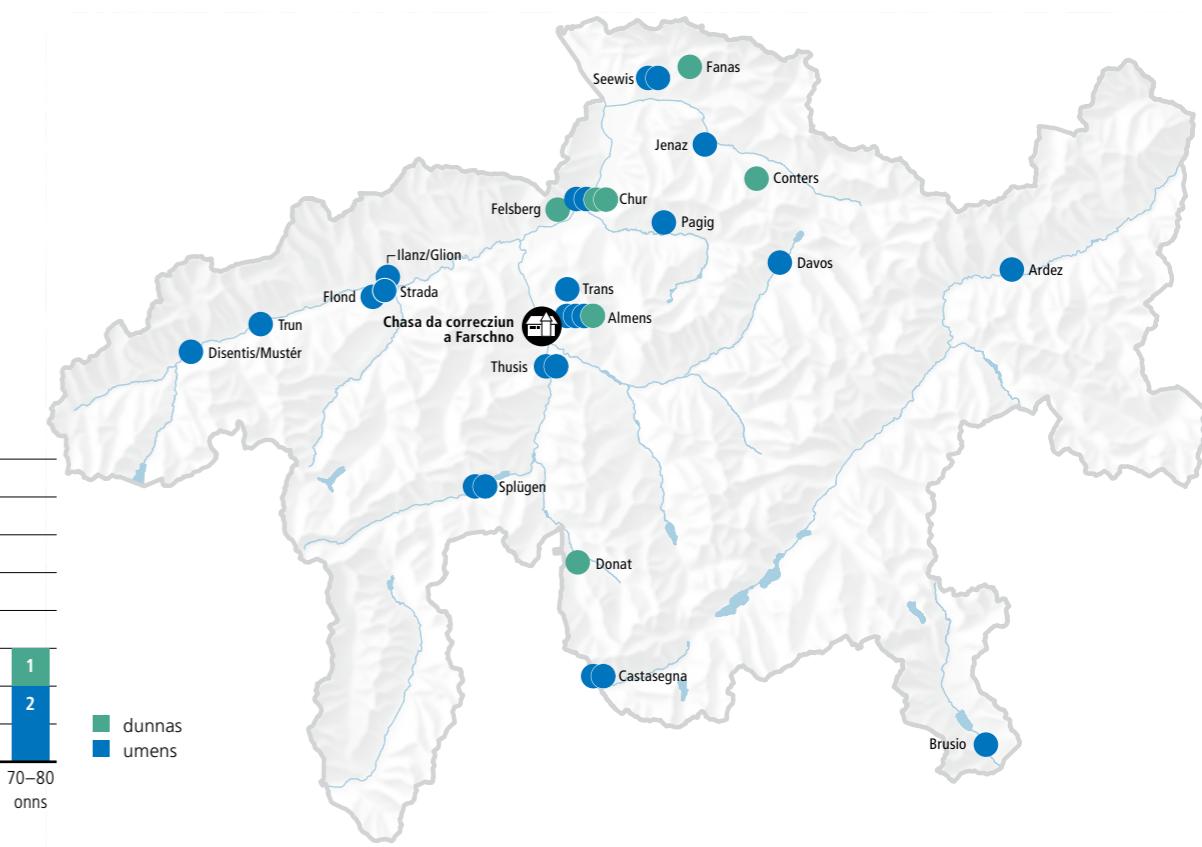
44.11
Cussadents da la chasa da correcziun Realta a la lavour sin il fungs, entorn 1950.

Er tar las instituziuns per personas crescidas hai dà midadas. Cun la clinica psichiatrica Beverin e la chasa da povers e da personas attempadas Giuvalta ha il chantun fundà instituziuns impurtantas il cumenzament dal 20. tschientaner. L'introducziun da l'assicuranza per vegls e survivors (AVS) l'onn 1948 e pli tard las prestaziuns supplementaras han purtà in levgiament da la povradad en la vegliadetgna. Personas attempadas ch'eran povras na stuevan savens betg pli ir en ina chasa da povers. Pli e pli han ins construì chasas per personas attempadas e da tgira ed er extendi las purschidas ambulantas sco la Spitek per personas pli veglias malsaunas. La chasa da correcziun «Realta» è daventada a partir dals onns 1970 in' instituziun surtut per exequir mesiras penals e main per internar personas pervia da «devianza sociala» generala.¹⁹ Il securt da la psichiatria e da la protecziun dals uffants sa sviluppa ils ultims onns en direcziun da schliaziuns flexiblas che cumbineschan locaziuns staziunaras e furmas da sustegn ambulantas, uschia daventan per exemplar gruppas d'abitare externas pli frequentas.

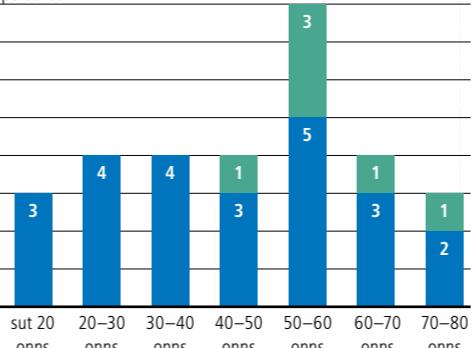
44.04

Las cussadentas ed ils cussadents da la chasa da correcziun a Fürstenua, 1841

La chasa da correcziun chantuala a Fürstenua, fundada 1840, è stada ina da las emprimes chasas da correcziun en Sviza. Per l'emprim onn da gestiùn 1841 è indigà l'origin da las cussadentas e dals cussadents. Pli damanai vel ch'il lieu d'origin era da la chasa, e pli probala che la collocaziun era.

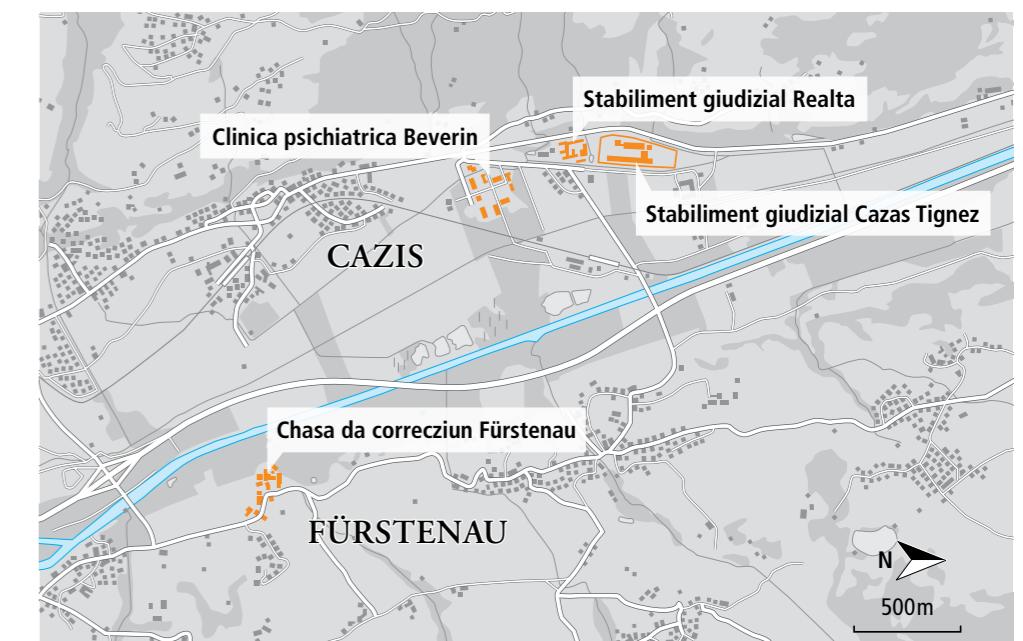
8 personas

44.05

Repartiziun tenor vegliadetgna e schlattaina a Fürstenua, 1841

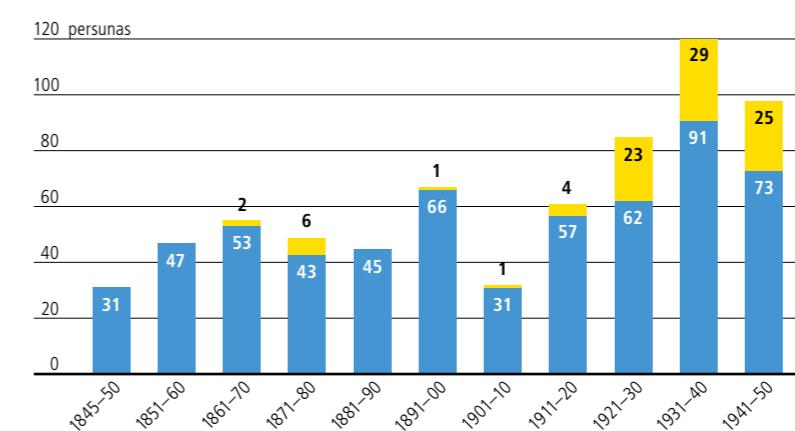
Il cussadent il pli giuven aveva 15 onns. Ils pli vegls eran in um ed ina donna da 76 onns. En la chasa da correcziun vegnivan collocadas bleras personas, per las qualas la societat n'aveva nagin'autra plazza. Sco en tut las chasas da correcziun da la Sviza, abitavan er a Fürstenua dapi umens.

44.06

Concentrazion d'instituziuns en Tumleastga, 1840–2020

A Fürstenua en Tumleastga è vegnida construida ina chasa da correcziun per pudair far lavour ilas cussadents vid la correcziun dal Rain. Er cura che l'instituziun è vegnida dislocada a Realta il 1855, han ilas cussadents continuà cun questa lavour. La chasa da correcziun è sa sviluppada a la clinica psichiatrica Beverin ed al stabiliment giudizial Realta dad oz. Gist dasperas han ins construì l'onn 2019 il stabiliment giudizial serrà Cazas Tinez.

44.07

«Statistica da discipels» da la «chasa d'educaziun da povers» agricola a Cuira, 1845–1950

Durant il temp tranter las guerras han ils dumber da collocaziun en il Plankis cuntanschi lur maximum. Quai è er stà il cas en outras instituziuns en il Grischun ed en Sviza.